

УДК 811.161.2'373.232(477.82)

Л. О. Лісова

канд. філол. наук

вчитель української мови та літератури

ЗОШ I–II ст. с. Борисковичі

e-mail: lisova88@ukr.net

ПРИЗВИЩА З ПОЛІФУНКЦІЙНИМИ СУФІКСАМИ В АНТРОПОНІМІКОНІ ПІВДНЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано прізвища з поліфункційними формантами в сучасному антропоніміконі півдня Волинської області. Для групи прізвищ із поліфункційними формантами характерна найбільша різноманітність афіксів (17 формантів). У кількісному плані домінують антропоніми з суфіксами -ук (-'ук, -чук), -ськ-ий, -к(о), -ик та інші. Охарактеризовано продуктивність суфіксів у творенні прізвищ, встановлено семантику їхніх основ.

Ключові слова: прізвище, суфікс, ім'я, антропонім, апелютив.

Прізвища морфологічного способу творення первісно називали особу за іменем батька чи матері, рідше — діда чи баби, і в такий спосіб ідентифікували денотат у суспільстві. Натомість прізвища, утворені лексико-семантичним способом, функціонували в ролі додаткових особових імен або прізвицьк. Формальний показник розрізнення прізвищ морфологічного способу творення — це специфічні суфікси [див.: 11, 71; 19, 286].

Прізвища морфологічного способу творення традиційно поділяють на: 1) прізвища з патронімними формантами (-енк(о), -ич, -ович (-евич)); 2) прізвища з посесивними формантами (-ов (-ев), -ів, -ин); 3) прізвища з поліфункційними формантами (-ук (-'ук, -чук), -ак, -ик, -к(о) та ін.) [5; 11].

Мега дослідження — комплексний аналіз словотвірних особливостей прізвищ з поліфункційними суфіксами в антропоніміконі півдня Волинської області. Мета роботи передбачає виконання таких **завдань**: проаналізувати дериваційні ознаки антропонімів, встановити продуктивність прізвищевих суфіксів, схарактеризувати словотвірні типи прізвищ.

Об'єкт дослідження — сучасні прізвища жителів населених пунктів Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського та Луцького районів Волинської області (картотека прізвищ нараховує 27 036 одиниць). **Предмет дослідження** — словотвірні особливості прізвищ з поліфункційними формантами (у статті представлено аналіз найпродуктивніших моделей прізвищ).

Модель із суфіксом -ук (-'ук, -чук) (3716 прізвищ; 13,74 %). Дери-вати на -ук (-'ук, -чук), похідні від назв професій, могли вказувати на сина особи, а також на його підмайстра, учня, помічника. Частина антропонімів на -ук могла виникнути і від співвідносних апелятивів (пор. *Маслюк, Селюк*). На Західному Поліссі лексеми на -ук становлять продуктивний тип найменувань дітей (із відтінком зменшеності та пестливості) (*дитюк*), нейтральних назв дорослих (*багнюк*), назв осіб із відтінком зневажливості (*манюк*), а також назв молодих тварин (*гусюк, поросюк*) [1, 209]. Не тільки патронімним, а й демінутивним суфікс -ук (-'ук, -чук) вважають Р. Й. Керста [10, 82], Л. О. Кравченко [11, 92], В. В. Німчук [13, 208], П. П. Чучка [19, 301]. Як зазначає Р. Й. Керста, зменшено-пестливі форми імен на -ук (-'ук, -чук) зафіксовані в пам'ятках української мови XVI — XVII ст. [10, 82]. Формант -ук (-'ук, -чук) зараховуємо до поліфункційних, оскільки розрізнення мотивів таких іменувань у кожному конкретному антропонімі неможливе.

У сучасній антропонімії півдня Волинської області прізвища на -ук (-'ук, -чук) становлять 13,74 % антропонімів (3716 прізвищ). Від календарних імен виникло 1466 прізвищ, які похідні від християнських імен різної структури: повних: *Августинюк, Василюк, Мартинюк*; суфіксальних варіантів повних імен: *Димитращук, Клименюк, Петройчук*; усічених варіантів: *Вашук, Вілюк*; усічено-суфіксальних варіантів: *Степосюк, Харкоцюк, Юшкевичук*. 60 прізвищ утворені від жіночих календарних імен: повних: *Горпинюк, Гандзюк, Марусюк*. Від апелятивних основ утворено 2005 прізвищ, серед них переважають антропоніми, мотивовані назвами професій (209): *Вівчарук, Поштарук, Шклярук*; особливостей зовнішності (206): *Головатюк, Лобанюк, Товстанюк*; тварин (140): *Буслюк, Змійчук, Комарчук*.

Модель із суфіксом -ськ-ий (-цьк-ий, -зьк-ий) (3264; 12,07 %). Осно-ви прізвищ на -ськ-ий містили вказівку на місцевість, переважно на-селений пункт, із якого походила або яким володіла особа. Одним із

визначальних чинників виникнення прізвищ на українському ґрунті була феодально-власницька тенденція виявляти у прізвищі належність до свого роду. Такі прізвища вказували на маєток чи місцевість, що була у володінні феодала. Утворені від назв місцевостей, вони могли виражати який-небудь стосунок особи до певного місця [2, 37]. У тих випадках, коли особа походила з іншої місцевості, її називали за місцем походження. Таке означення відрізняло пришельця від аборигенів [10, 34].

Прізвища із суфіксом *-ськ-ий* (*-цьк-ий*, *-зьк-ий*) дослідники кваліфікують по-різному: то як лексико-семантичні утворення [11], то як антропоніми, що виникли морфологічним способом [9], або як прізвища з поліфункційними формантами [14]. П. П. Чучка розглядає прізвища на *-ськ-ий* в межах морфологічного способу творення, зазначаючи, що частина з них «постали завдяки семантичному способові словотвору» [19, 373]. Таке трактування ролі суфікса *-ськ-ий* у творенні прізвищ — аргументоване підтвердження поліфункційності цього форманта.

Відтопонімні прикметники на *-ськ-ий* і відтопонімні прізвищеві назви на *-ськ-ий* з'являлися не одночасно, але від спільних основ і за допомогою спільних суфіксів [12, 227]. Вважаємо, що антропоніми на *-ськ-ий* могли виникати безпосередньо від назви населеного пункту чи іншого топоніма за моделлю творення відтопонімних прикметників-апелятивів, які функціонували в мові задовго до появи відповідних антропонімів. Можливим було формування таких прізвищ і від співвідносних із ними ад'ектонімів, особливо коли відтопонімний прикметник мотивований назвою географічного об'єкта, прилеглого або розташованого на близькій відстані від місця виникнення прізвищеві назви.

Більшість прізвищ цієї групи виникли від назв населених пунктів: *Боголюбський* (с. Боголюби Вл.), *Будзинський* (с. Будзин ІФ.), *Витковський* (с. Витків Рв.), *Гвоздецький* (с. Гвоздець Льв.), *Клебанський* (с. Клебань Вн.). Припускаємо, що в деяких випадках прізвища на *-ськ-ий* виникали безпосередньо від календарних імен або апелятивів (це, передусім, прізвищеві назви, що виникли як данина моді на прізвища з цим формантом, адже частими були випадки «ушляхетнення» родової назви, хоч можливі й інші причини появи прізвищ на *-ськ-ий* від імен). Тому прізвища, в основах яких засвідчені імена

(*Адамовський, Григорівський, Іванський* та інші) можна вважати такими, які постали від імен. Водночас варто зауважити, що такі утворення не були характерними для давньої української антропонімії [2; 8; 21], тому більш вірогідна думка про походження цих прізвищ від ойконімів.

Модель із суфіксом -к(о) (1376; 5,08 %). Деривати із суфіксом -к(о) виражають зменшено-пестливе і пестливе значення. Дуже продуктивний у творенні особових назв суфікс -к(о) уже в староруську добу втратив своє первинне демінутивне, а також похідне експресивне значення і перетворився на нейтральний структурний формант особових назв [8, 13]. Р. І. Осташ зазначає, що «в сучасному діалектному розмовному мовленні суфікс -к(о), приєднаний до усічених імен, тяжіє до нейтральності, а приєднаний до повних — до емоційного відтінку» [15, 87]. У західнополіських говірках лексеми на -к(о) становлять продуктивний тип назв осіб чоловічого роду зі значенням пестливості [1, 160].

Прізвища із суфіксом -к(о) дуже неоднорідні. Прізвища з суфіксом -к(о) виникали морфологічним та лексико-семантичним способом. До морфологічних утворень дослідники зараховують прізвища, у яких формант -к(о) виник на місці первісного -к(а) з метою розрізнення апелятивної та онімної лексем; на місці первісного -ок; а також антропонімолексем, похідні від агентивних та атрибутивних основ. Відіменні антропоніми кваліфікують як прізвища лексико-семантичного способу творення [11] або як антропоніми подвійної словотвірної мотивації [14].

Серед волинських прізвищ на -к(о) (1376 прізвищ; 5,08 %) переважають відапелятивні антропоніми (857), похідні переважно від іменникових основ із первісним кінцевим -к(а): *Дудко, Ключко, Люлько*; рідше від іменникових основ із первісним кінцевим -ок: *Кожушко, Горошко, Пирожко*. Значна продуктивність характерна для дієслівних основ: *Наливайко, Повторейко, Роздобудько*. 397 прізвищ похідні від календарних імен різної структури: усічених: *Валько, Демко, Тишко*; повних: *Андрійко, Корнейко, Мартинко*.

Модель із суфіксом -ик (-ік, -чик) (1142; 4,22 %). Прізвища на -ик в українському антропоніміконі — власні назви, словотвірна структура яких часто не має однозначного трактування через полісемантичність самого суфікса -ик, що призвело до його функційної невизначеності

в час становлення прізвищ. Суфікс *-ик* (*-ік*, *-чик*) в українській апелювативній лексиці розглядали як словотворчий (зокрема, субстантивний) та демінутивний формант, а в антропонімії — як демінутивний або патронімний [6, 44]. У пам'ятках української мови XIV — XVIII ст. суфікс *-ик* виявлено в структурі і патронімів, і демінутивів [18, 124]. На Західному Поліссі утворення на *-ик* (*-ік*, *-чик*) становлять продуктивний тип назв осіб (варіанти імен, а також назви синів від прізвиськ їхніх батьків: *Бубник* (син *Бубна*), *Буцик* (син *Буца*)) [1, 99].

На вираженні цим формантом патронімності наголошують Я.-С. Бистронь [20], М. В. Бірило [3], М. Я. Гринблат [7], П. П. Чучка [19]. Як зазначає М. В. Бірило, патронімне значення суфікса *-ик* полягає в тому, що за його допомогою виникають прізвища від іменників жіночого роду на *-а*, середнього роду та від прикметників. В інших випадках суфікс *-ик* виконує демінутивну функцію [3, 41]. Відіменні прізвища не можна з категоричністю зарахувати ні до семантичних (демінутивних) утворень, ні до морфологічних (патронімних) [19, 316]. Наявність у багатьох прізвищах цієї групи подвійної мотивації зумовлює кваліфікацію прізвищ на *-ик* до антропонімів із поліфункційними формантами.

Значна частина прізвищ мотивована демінутивами, утвореними від апелювативів із різним значенням, хоч можливе і їхнє патронімне походження: *Вичорик*, *Карасик*, *Попик*. Менша активність цього форманта у творенні варіантів календарних та дохристиянських імен (371; 76). Такі антропоніми похідні від усічених імен: *Гаврик*, *Гриник*, *Лесик*; рідше — від повних імен: *Герасимик*, *Дем'яник*, *Кондратик*; суфіксальних варіантів імен: *Купріяничик*, *Якубчик*; усічено-суфіксальних варіантів імен: *Андрусик*, *Васюхник*, *Федуник*.

Модель із суфіксом *-ак* (*-'ак*, *-чак*) (670; 2,48 %). Суфікс *-ак* (*-'ак*, *-чак*) зі значенням особи дослідники кваліфікують як праслов'янський. У праслов'янській мові він уживався в трьох функціях: субстантивував прикметники, займенники та числівники; виступав у відіменникових формах, утворюючи назви осіб за дією від назв предметів; утворював віддієслівні іменники [22 I, 89–90]. Р. Й. Керста зазначає, що прізвищеві назви на *-ак* в антропонімії XVI ст. належать до патронімних (рідше матронімних) утворень [10, 21]. На думку М. В. Бірило, первинною функцією суфікса *-ак* була демінутивна, пізніше формант *-ак* набув значення патронімності, з яким і став відомим слов'янським антро-

понімним системам [4, 132]. Ю. К. Редько вважає, що «суфікс *-ак* в основному патро- або матронімний» [16, 107]. На патронімності форманта *-ак* наголошують М. Л. Худаш [18, 124], П. П. Чучка [193], до патронімних цей суфікс зараховують І. Митнік [21, 244], І. Д. Фаріон [17, 50]. З огляду на поліфункційність та полісемантичність суфікса *-ак* подекуди виникає проблема розмежування патронімного значення від спектра інших значень: катойконімного, атрибутивного, агентивного [17, 50]. Через неоднозначність походження більшості антропонімів на *-ак* (пор. *Босак* < *Босий* або *Босак* < *босак*) такі прізвища зараховують до прізвищ із поліфункційними формантами [11; 14].

Серед антропонімів, похідних від апелативних основ (390), переважають відіменникові утворення, мотивовані назвами предметів побуту (32): *Гвоздяк, Ключак, Свідрак*; тварин (30): *Вороняк, Мольчак, Шурак*; рослин (25): *Грубчак, Дубчак*; осіб за родинними стосунками (20): *Баб'як, Бончак, Вдов'як*. Прізвища, похідні від прикметникових основ, представлені меншою різноманітністю. Це лексеми, що характеризували особу за зовнішністю або психологічними особливостями: *Жовтяк, Кругляк, Смутняк*; місцем проживання: *Кутняк, Лісняк, Новак*. На характерну дію особи вказували антропоніми із формантом *-ак*, похідні від дієслівних основ: *Верещак, Дрімач, Жувак*. Прізвища, мотивовані календарними іменами (239), переважно утворені від усічено-суфіксальних варіантів: *Антощак, Ваврущак, Грицуняк, Костусяк, Петруняк*; повних імен: *Герасим'як, Карп'як, Пилип'як*.

Модель із суфіксом *-ець* (658; 2,43 %). Формант *-ець* уже в праслов'янській мові зрідка поєднувався з основами іменників, однією з його функцій було творення демінутивів та гіпокористик [22 I, 100]. Суфікс *-ець* з часом втрачає своє демінутивно-гіпокористичне значення, стає патронімним формантом [10, 80]. На Західному Поліссі лексеми з формантом *-ець* становлять непродуктивний тип назв осіб із відтінками зменшеності та пестливості, який функціонує й у варіантах власних імен (пор. *Максимець, Йосипець*, прізвисько *Бугаець* від родинного прізвиська *Бугай*) [1, 92].

Як зазначає П. П. Чучка, група прізвищ із суфіксом *-ець* у словотвірному відношенні дуже різноманітна, переважно це колишні демінутивні апелативи та особові імена з суфіксом *-ець*, зокрема апелативи з особовим значенням, етноніми і катойконіми, агентивно-професійні назви, гіпокористичні варіанти імен, апелативи з нео-

собовим значенням. Проте серед них є й такі, що утворені морфологічним способом (патронімні назви) [19, 318].

В антропонімній системі півдня Волинської області виявлено 658 прізвищ із формантом *-ець* (2,43 %). Переважають відапелятивні антропоніми (372), серед яких домінують відіменникові утворення, що вказували на особливості зовнішності та характеру людини (43): *Гладунець, Ковтунець, Розумець*; відприкметникових утворень із таким значенням менше (21): *Белявець, Гнідець, Рябець*. Наші матеріали відображають активне поєднання цього форманта з відіменниковими основами-назвами тварин (23): *Баранець, Качурець, Соколець*; рослин (20): *Бакунець, Дубець*; місця проживання особи (20): *Канавець, Кордонець*. 12 антропонімів походні від двоосновних апелятивів (*Білобровець, Білокрилець, Чорнобровець, Лизогубець*). Від календарних імен із формантом *-ець* виникло 145 прізвищ. Переважають утворення від повних імен: *Захарець, Іванець, Купріянець, Симонець*; усічених варіантів імен: *Зінець, Федець, Юрець*.

Висновки. Отже, прізвища з поліфункційними формантами посідають значне місце в антропоніміці півдня Волинської області, охоплюючи 45,3 % прізвищевих матеріалів. Антропоніми цієї групи могли виникати як демінутивні варіанти імен, назви особи за походженням тощо, але частина таких лексем номінували особу за батьком або матір'ю (пор. *Босак < Босий* або *Босак < босак*). Найпродуктивніші поліфункційні форманти в антропоніміці півдня Волинської області — суфікси *-ук* (*-'ук, -чук*), *-ськ-ий* (*-цьк-ий, -зьк-ий*), *-к(о), -ик* (*-ік, -чик*), *-ак* (*-'ак, -чак*), *-ець*.

Дослідження поліфункційних прізвищ півдня Волинської області дає змогу зіставити словотвірні особливості прізвищевих назв цієї території зі специфікою функціонування формантів в інших регіонах, створює передумови для цілісного аналізу всієї антропонімії регіону та подальшого вивчення її в діяхронії.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : монографія / Г. Л. Аркушин. — Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. — 764 с.
2. Білорус А. Про особові назви Західної Волині XVI ст. / А. Білорус // Архіви України. — 1970. — № 3. — С. 36–42.

3. Бірыла М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла. — Мінск : Выд-ва АН БССР, 1963. — 57 с.
4. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. — Мінск : Навука і тэхніка, 1966. — 328 с.
5. Бучко Г. Е. К вопросу о классификации современных восточнославянских и польских фамилий / Г. Е. Бучко // Беларуска-руско-польскае супостаўляльнае мовазнаўства : матэрыялы Першай усесаюзнай наук. канф. / пад ред. Г. М. Мезенкі. — Віцебск, 1990. — С. 90–94.
6. Бучко Г. Є. Українські прізвища на *-ик* / Г. Є. Бучко // Актуальні питання антропоніміки : зб. матер. наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / відп. ред. І. В. Єфименко. — К. : Академперіодика, 2005. — С. 44–52.
7. Грынблат М. Я. Анамастыка як крыніца вывучэння гісторыі і этнаграфіі беларускага народа (на матэрыялах беларускіх прозвішчаў) / М. Я. Грынблат // Матэрыялы да IV Міжнароднага з'езда славістаў. — Мінск, 1958. — С. 3–23.
8. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — 298 с.
9. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. : монографія / І. В. Єфименко. — К., 2003. — 168 с.
10. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. — К. : Наук. думка, 1984. — 152 с.
11. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. — Київ : Факт, 2004. — 197 с.
12. Манакіна Н. М. Словотвірна будова антропонімів на *-ськ-ий* в українській мові XVII ст. / Н. М. Манакіна // Питання історичної ономастики України : зб. наук. пр. / відп. ред. О. П. Карпенко. — К. : Наук. думка, 1994. — С. 225–232.
13. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами *-ук*, *-(?)ук*, *-чук* та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. / відп. ред. К. К. Цілуйко. — К. : Наук. думка, 1964. — С. 194–210.
14. Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Новикова Юлія Миколаївна. — Одеса, 2008. — 1235 с.
15. Осташ Р. І. Суфікс *-к-о* в українській антропонімії першої половини XVII ст. : лінгвогеографічний погляд / Р. І. Осташ // Мова в часі і просторі. Діалектологічні студії. 1. — Львів, 2003. — С. 84–110.
16. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. — К. : Наук. думка, 1966. — 216 с.

17. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. — Львів : Літопис, 2001. — 371 с.
18. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш; відп. ред. Д. Г. Гринчишин. — К. : Наук. думка, 1977. — 236 с.
19. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. — Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. — 672 с.
20. Bystroń J. S. Nazwiska polskie / J. S. Bystroń. — Lwów; Warszawa, 1936. — 152 s.
21. Мутник І. Антропонімія Воїноня в XVI–XVIII віку / І. Мутник. — Варшава : Університет Варшавський, 2010. — 412 s.
22. Славський Ф. Зарыс сїловотвїрства прасїловїанського / Ф. Славський // Словник прасїловїанський / под ред. Ф. Славського. — Вроцїав; Варшава; Кракїов; Гдаїнськ, 1974. — Т. 1–2.

Лисова Л. А.

кандидат филологических наук,

e-mail: lisova88@ukr.net

ФАМИЛИИ С ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫМИ ФОРМАНТАМИ В АНТРОПОНИМИКОНЕ ЮЖНОЙ ЧАСТИ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

В статье проанализированы фамилии с полифункциональными формантами в современном антропонимиконе южной части Волынской области. Специфика антропонимии каждого региона заключается в количественном и качественном соотношении фамилий с определенными суффиксами, предопределенном языковыми, в частности диалектными причинами, особенностями формирования языка в диахронии, а также экстралингвальными факторами. Охарактеризована производительность суффиксов в образовании фамилий, установлена семантика их основ.

Ключевые слова: фамилия, суффикс, имя, антропоним, апеллятив.

Lisova L. A.

Ph.D.

e-mail: lisova88@ukr.net

***SURNAME WITH POLIFUNKTIONAL FORMANTS IN ANTHROPO-
NASTICS OF SOUTH PART OF THE VOLYN AREA***

Abstract

In the article the last names are analysed with polifunktional formants in modern anthroponomastics south the Volyn area. The specific of anthroponomastics of every region consists in quantitative and high-quality correlation of the last names with certain suffixes, predefined linguistic, in particular dialectal reasons, by the features of forming of language. As early as times of creation of the names of poli-funktional suffixes began to execute a basic function — to specify that is mentioned is a descendant of person, mentioned in formative basis. In the anthroponomy of the south in Volyn region the last names of morphological type dominate, among which anthroponyms with polyfunctional formants prevail. The last names with polifunktional formants occupy a considerable place in south the Volyn area. The productivity of suffixes is described in creation of the last names, semantics of their bases is set. The semantics of bases and word-formation structure of the modern last names in the south of Volyn region reflect common Ukrainian tendencies of anthroponymical system, and also regional features of anthroponomy, predefined by the specific of the development of dialects, interlingual links, history, culture, way of life of the region.

Key words: *surname, suffix, name, anthroponym, appellative.*

Надійшла до редакції 07.06.2015